

Safurə QULİYEVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

POEZİYADA İSTİQLALIMIZIN YÜZ İLİ

Açar sözlər: poeziyada zamanın inikası, istiqlal şeirləri, Əhməd Cavad

Key words: time reflection in poetry, poems on independence, Ahmad Javad

Ключевые слова: отражение времени в поэзии, стихи независимости.

Ахмед Джавад

Əsrlərdir poeziyaya təriflər, şərhlər verilir. Qəribədir ki, hər hansı şairdən məqalə yazmağa başlarkən bu təriflərdən onun yaradıcılığına uyarlı birisi hey şüurumda hərlənir, axtarırlarım, düşüncələrim həmin tərifin məğzindən, mayasından yön alıb, hərəkətə gəlir. Şeirin hasilə gəlməsində yaradıcının mənəvi-psixi özümlüyü, dünyabaxışı və dünyagörüşü, ədəbi-estetik biliyi və zövqü ilə yanaşı, fərdi taleyinin, ictimai mühitin də inikas etdiyi şübhəsizdir.

Poeziyada istiqlalımızın yüz ili... Bu yazı üçün bədii örnəklərə müraciət edəndə şeir rübəbinin necə, həm də yarandığı zamanın ruhuna, ovqatına köklənməsinə heyratləndim. Şairin öz duyğusunu, düşüncəsini içində yaşadığı cəmiyyətin halı, amalı ilə kökləyib, şeir misralarına köçürdüynə bir daha əmin oldum. Belə ki, poeziya, sən demə, tarixə ünvan alan zamanın, xalqın qəlbindəki yaşantılarını da dilə gətirmiş.

Yüz illiyini iflixarla bayram etdiyimiz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin – milli istiqlalımızın yetmiş ildən bəri sovet dönəmində ürəklərdə yaşayan qılgımları, şükürlər olsun ki, bu gün artıq nəhəng bir azadlıq tonqalı kimi şölə saçmaqdadır.

Yüz il əvvəl isə xalqımız tarixinin ən məşum bir yüzilliyinin – Azərbaycanın ondan qat-qat böyük və güclü olan qonşu dövlətlər – İran və Rusiya tərəfindən işğal edilməsinin, Cənub və Şimal deyə iki hissəyə bölünməsinin yüz illiyi izzatlarını yaşamaqda idi:

*Hakim idik, bir zamanlar ər idik,
Düşmənlərə qarşı bir əjdər idik,
Lakin yüz il başqalara qul olduq... [1]*

*Yüz il idi gülməz idik, Vətən idi yaralı,
Yüz il idi o şimalın ikibaşlı qartalı
Dəmir dirnaq batırmışdı Vətənimin köksünə [2].*

İyirminci yüzilliyin əvvəlindən ölkənin ictimai-siyasi həyatındakı dirçəliş onun təfəkkür sahiblərinə güclü təsir etmiş, bədii söz sənətkarlarını mövcud tarixi şəraitin mahiyyətini, durumunu idrak və inikas etmələrinə təkan vermiş, milli istiqlal uğrunda mübarizə hərəkətinə yönəlmişdi. Dövrün qüdrətli lirik şairləri M.Hadi, A.Səhhət, H.Cavid, A.Şaiq, Ə.Cavid, C.Cabbarlının yaradıcılıqlarında zamanın, demək olar ki, mühüm ictimai-mədəni məsələləri, hadisələri cəhivə olunmaqda idi. Onlar yüz ildən bəri maddi və mənəvi sərvətləri, hüquq və istiqlalı istila mənğanəsində boğdurulan xalqın köləlik iztirablarını qəlbən yaşayır, səbəbləri araşdırır, tarixi gerçəkliyin həqiqətlərini təcəssüm etməyə, münasibət bildirməyə, yollar aramağa səy göstərirdilər.

H.Cavid "Arkadaş, yoldaş, ey vətəndaş, oyan", "Həqqini sən mübarizə ilə alarsan", M.Hadi "Qardaş sevgisi", "Milli bacılarıma", A.Şaiq "Vətənə borcumuz" və s. kimi şeirlərində "ikibaşlı qartalın" əsirliyində olan vətənin mövcud siyasi durumuna sayıq yanaşır, xalqı müstəmləkəçilik boyunduruğundan çıxmaq uğrunda mübarizəyə çağırırdılar: zamanın poeziyasının aparıcı mövzusu milli-azadlıq ideyasından rişələnir, poetik ahəngdə mübarizəyə çağırış ruhu sədalanırdı.

1918-ci ildə müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması və onun səmasında milli dövlət bayrağının dalğalanması bütün ziyahılar kimi şairlər tərəfindən də böyük ruh yüksəkliyi və məhəbbətlə qarşılandı. Azad Azərbaycan mövzusu qədim ənənəli poeziyamızda ilk dəfə ictimai nikbinlik intonasiyası ilə səslənməyə, kütləvi halda "Vətən", "Ölkəm", "Azərbaycan" adlı şeirlər yaranmağa başladı.

Böyük romantik şair M.Hadi "Məfkureyi-aliyyəimiz (Azərbaycan dövləti-növrədinə)" şeirində bu tarixi zamandakı müstəqillik sevincini qürurla səciyyəvi ifadə edirdi:

*Qaldır səmayi-şövkətə nəcmü-hilalımızı,
Göstər bu arzin əhlinə ceylü-cəlahatımızı!..
Əzmü-nəbatın ilə görün, düşmən ağlasın,
Millət yüzündə xəndeyi-ümid parləsın!.. [3]*

Ə Müznibin "Azərbaycan", Ə.Yusifin "Azərbaycanlıya", H.K.Sarı-
 lının "Azərbaycan", C.Cabbarlının "Azərbaycan bayrağına", Ə.Cavadın
 "Can, can, can Azərbaycan", "Azərbaycan ordusuna" və s. şeirləri sonra-
 lar poeziyamızda yaranacaq "Azərbaycan" adlı nəhəng lirik silsilənin ilk
 guşə daşları, ilk poetik təranələri oldu. Bu şeirlərdə istiqlalə çatmış xalqı-
 mızın şərəfli soykökünün igidlikləri, tariximizin təsirli hadisələri və doğ-
 ma yurdun əsrarəngiz təbiət gözəlliklərinin bədii təcəssümü verilirdi. İde-
 ya-estetik tutumuna görə xəlqilik, vətənpərvərlik hissləri aparıcı olan bə-
 dii nümunələrdə poetik fikrin sadə, aydın ifadəsinə xüsusi diqqət yetirilir-
 di. Mətbuatda dərc olunan "Vətənim" (Əli Şövqi, B.Seyidzadə), "Vətən"
 (R.Əfəndizadə, A.Şaiq), "Ah, vətən" (A.Şaiq), "Sevgili ölkəm" (C.Cab-
 barlı), "Vətən qayğısı" (Ə.Dai) və s. şeirləri tərənnüm obyektii ilə yanaşı
 səmimi, nikbin ahəng bir-birinə yaxınlaşdırır, bununla da zamanın bədii
 üslubunun səciyyəvi poetik arsenalı formalaşır. Bu üslubun ən məhsul-
 dar və istedadlı yaradıcısı tariximizdə "Cümhuriyyət şairi" kimi tanınan
 Əhməd Cavad (1892-1937) oldu. O, yüz ilə yaxın Rus imperiyasının müs-
 təmləkəçilik siyasətindən əzab çəkən xalqının milli müstəqillik qazanan-
 dan sonra fikri-hissi intibalarını lirik duyğularından keçirib, şeirlərində
 yeni ahəng və bədii dil ilə canlandırır. Şairin "Azərbaycan bayrağına",
 "Al bayraq", "Can, can, can Azərbaycan" kimi yüksək pafoslu şeirlərində
 vətəndaşlıq qururu, ictimai nikbinlik motivləri milli şeir poetikasına yeni
 obrazlı ifadələr, təzə ahəng çalarları gətirirdi.

*Gəlib qızıl vaxtın sənin,
 Açılıbdır baxtın sənini!
 Gəncəm tacın, taxtın sənini,
 Canım-gözüm, gözüm-canım,
 Azərbaycan,
 Can, can,
 Can Azərbaycan! /4. s.58/*

"Al bayraq" şeirində şair Vətənin istiqlalyyəti simvolunu "Sən öylə
 bir şeirsən ki, sevməyənlər anlamaz" kimi orijinal poetik deyimlə əzizlə-
 yirdisə, "Milli bayrağımız" şeirində onun kölgəsini "başına qonan dövlət
 quşu"na təşbeh edirdi. O dövrdə hər üç ədəbi növdə dəyərli bədii əsərlər
 yaradan böyük sənətkar Cəfər Cabbarlı (1899-1934) da "Azərbaycan bay-
 rağına" şeirində munis bir tərzdə müstəqil dövlət bayrağının mənası və
 məzmununu lirik boyalarla daha dolğun və emosional təcəssüm edirdi.
 Şeirdə bayrağın rəmzi əlamətləri – üçrəngliliyi, üzərindəki ay, ulduz ni-
 şanları şairənəliklə şərh olunur, mənalandırılır, böyük məhəbbətlə tərən-
 nüm edilirdi:

*Edib saleh əməllərim bu bayrağı intiqal,
Birər-birər doğru olmuş, bir ad almış: İSTİQLAL! [5, s.152]*

Tarixi həqiqətlər belə idi ki, əsrin əvvəlində neft hasilatına görə dünyada birinci olan Azərbaycana təkcə Rusiya, İran deyil, İngiltərə, Almaniya, hətta xain qonşu cırtdan ermənilər də sahiblənmək iddiasında idilər. Gənc Azərbaycan dövləti 1918-ci ilin 28 mayında istiqlalını elan edəndən birçə həftə sonra iyunun 4-də qardaş Osmanlı imperiyası ilə silahlı yardım üçün müqavilə bağlamalı oldu. Türkiyənin hərbi naziri Ənvər Paşanın qardaşı Nuru paşanın komandanlığı ilə Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycana gəlişinin xalq tərəfindən yaşanan şadyanalıq hissələrini şairlərimiz – Ə.Cavad "Ey əsgər", "Röyasını görmüşdüm", "Türk ordusuna", "Bismillah", A.Şaiq "Arazdan Turana", C.Cabbarlı "Salam", Ə.Müznib "Güc qığılcımı" və s. şeirlərində coşqu ilə poeziya tariximizə həkk etmişlər. İstedadlı şairə Umğülsüm "Yolunu bəklərdim" şeirinin başlanğıcında yazmışdı: "Bu şeir Azərbaycan Türk İslamlarının yaxasını düşmən əlindən almaq və ölümdən qurtarmaq üçün qardaş, arkadaş deyə dəyə, təpə, dağ-daş aşaraq yardıma gələn şanlı Türkiyə ordusuna ithafla yazılmışdır" [6, s.146]. Həmçinin milli ordumuzun, qardaş türk əsgərlərinin igidliklərinə, fədakarcasına vuruşlarına, şəhid olmalarına dair də çoxlu şeirlər yazılır, Ə.Cavadın "Qalx", Umğülsümün "Bir qız üçün", M.Hadinin "Əsgərlərimizə, könüllülərimizə", A.Şaiqın "Vətənin yanıq səsi" və s. nümunələrdə onları ruhlandırır, şəhid olanları dərin yanğı, minnətdarlıqla yad edirdilər:

*Millətin namusu sizdən çox şücaət gözləyir,
Dövləti-növradı-mill qalibiyyət gözləyir,
Bəkləyir sizdən zəfər atımız, istiqlalımız,
Şanlı qeyrət, şanlı hümmət, şanlı cürət gözləyir [7].*

"Yurdun və millətin namusunun qorunmasının ordudan, "əsgəriyyətdən", həm də onun fiziki, ideoloji hazırlıq səviyyəsindən asılı olması fikri M.Hadi poeziyasında olduğu kimi, digər şairlərin əsərlərində də qabarıq nəzərə çarpırdı" [6, s.56]. Ancaq I Dünya müharibəsinin acılarını yaşayan Türkiyənin vəziyyəti çox ağır idi. Dünyaya öz hökmünü dikte etmək üçün birləşən Avropa qəsbkarlarına qarşı Osmanlı dövləti öz istiqlalını qorumaq zorunda qalmışdı. Qafqaz İslam Ordusunun az sonra Azərbaycanı tərk etməsi milli istiqlalımız üçün böyük təhlükələrə yol açdı. Şairlər böyük hüznə "Getmə", "Mən ağlaram", "Yaralı vətənə mərsiyə", "Nə yazım" və s. şeirlərində həmin zamanda xalqın kədərli ovqatını dilə gətirdilər.

1920-ci ilin aprel çevrilişi ilə vətənin yenidən rus ordusu tərəfindən istilasından sonra, təsadüfi deyil ki, poeziyanın məcazlı deyimində ayrılıq, hicran, ələm, ümitsizlik, "qısıq bir səs", "gözünə qaranlıq çökənlər", "nədir günahım" kimi ifadələr yer aldı. Əhməd Cavadın yetmiş ildən bəri "xırda burjuva əhvali-ruhiyyəsi", – deyə tənqid olunan fərdi könül sarsıntıları əslində həmin zamanda cəmi 23 aylıq ömrü olan müstəqilliyimizin çöküşü sandan ümumxalq yaşantılarının ifadəsi idi:

*Göllərdəki ufaq dalgalar kimi
Mən də böylə çapuk sönəcəkmiyəm?
Yeni çıxmış ikən ömür yoluna
Yoxsa yarı yoldan dönəcəkmiyəm?!*

*Qarşımda açılmış dərin bir boşluq,
Uzanmış qalacaq qollarım bəlkə...
Mən kimə söyləyim bu bitməz dərdi,
Bilməm ki, dinləyən, anlayan varmı? [8]*

1922-1924-cü illərdə çap olunmuş bu qisim şeirlərdəki lirik ovqat uzun illər ədəbi tənqiddə, ədəbiyyat tarixi kitablarında millətçilik, osmançılıq meyillərinin təzahürü kimi pislənmiş, ifşa edilmişdi. Bunlar həmçinin məhəbbət şeirləri kimi qələmə verilir, fərdi intim hisslərə şamil olunurdu. Nəhayət, 70 il sonra bəraət alan bu şeirlər üçün demək oldu ki, ən müqəddəs amalına çatmaqda ikən yenidən "dərin bir boşluğa yuvarlanmağın" faciəsini yaşayan şairin böyük kədərinin həqiqi mənası onun dərin vətənpərvərlik duyğuları ilə bağlı olub, cümhuriyyətin süqutuna matəm saxlayan zamanda ümumxalq ovqatını ifadə etməkdə idi.

*Eşqimin nə imiş bilməm günahı,
Yıxıldı könlümün istinadgahtı.
Nəsibim olsa da dünyanın ahı
Bir gün göz yaşımı siləcəyəm mən [9, s.25].*

Mikayıl Müşfiqin 1920-ci ildə cəmi 12 yaşı var idi. Bakıda yaşayırdı və orta təhsilini alırdı. Gördükləri, eşitdikləri yaddaşının dərinliklərinə yazılırdı. Əhməd Cavad, Hüseyn Cavid, H.K.Sanlının mövcud olduqları eyni mühitin havası ilə püxtələşib böyüyürdü. İldən-ilə coşqun sellər kimi çağlayan şeirlərinin sətiraltı mənalarda milli istiqlal amalı ilə tarixə məsajlarını göndərir, yeri gələndə qəlblərin dərinliklərində kök salmış əməlləri, amalları dilə gətirməkdən də çəkinmirdi. "Azadlıq dastanı" poeməsindəki kimi:

*Azadlıq dünyanın dərin ruhudur,
Azadlıq sənətin, şeirin ruhudur.
Yelkənsiz bir gəmi, ruhsuz bər cəsəd,
Budur azadlığa yabançı millət.
Azadlıq hər kəsin əzəl naxşıdır,
Məhkum bir millətdən qatır yaxşıdır [10, s.297].*

1937-ci ildə sovet dövlətinin repressiya məhkəmələrinin sorğu-suallarında Vətənin azadlığı idealına sadıq qalıb, şəhidlik zirvəsinə yüksələn Ə.Cavad, H.Cavid, H.K.Sanlı, M.Müşfiq kimi şairlərimiz istiqlal tariximizi daha şərəfləndirdilər. Siyasi hiyləgərlik və zor gücünə Azərbaycanın milli əqli-mədəni-maddi sərvətlərinə 70 il sahibkarlıq iddiasını yeridən sovet dövlətinin, nəhayət, 1990-cı ildə sonu çatdı. Azərbaycan öz müstəqilliyinə artıq bir yumruğa çevrilmiş bütün xalqın əzmi iradəsi ilə birdəfəlik çatdı. Yetmiş il sapdırılan tarixi həqiqətlərimiz kimi müstəqillik uğrunda çarpışan ədəbi irsimiz də xalqın əbədi varidatına qovuşdu.

ƏDƏBİYYAT

1. Davud. Məqsədimiz. "Azərbaycan" qəzeti, 2 mart 1920.
2. Bağırılı Ə. Yüz il idi. "Azərbaycan" qəzeti, 27 may 1919.
3. "Azərbaycan" qəzeti, 3 aprel 1919.
4. Öhməd Cavad. Seçilmiş əsərləri, 2 cilddə, I cild. Bakı, Azərneşr, 1992.
5. Cəfər Cabbarlı. Ədimə təthi. Bakı, "Elm", 1996.
6. Bayramoğlu A. Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə ədəbiyyat. Bakı, "Elm", 2003.
7. Hadi M. Ösgərlərimizə-könüllələrimizə. "Azərbaycan" qəzeti, 22 aprel 1919.
8. "Yeni yol" qəzeti, 12 may 1923.
9. "Maarif və mədəniyyət", 1924, № 5.
10. Mikayıl Müşfiq. Əsərləri, 3 cildə, II cild. Bakı, "Səda", 2004.
11. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı, 2 cildə, I-II cildlər. Bakı, "Elm və təhsil", 2017.
12. Həbibbəyli İ. Ədəbi şəxsiyyət və zaman. Bakı, "Elm və təhsil", 2017.

Safura Guliyeva

A HUNDRED YEARS OF OUR INDEPENDENCE IN POETRY

Summary

Establishing the Azerbaijan Democratic Republic hundred years ago has created a great enthusiasm in the literary-aesthetic thought. Main historical moments of historical reality are reflected in the poetry of the period.

The article is dedicated to the description of historical events for independence on the basis of artistic samples of that period. It is highlighted the reflection of common

spirit of time with some samples in poetry. Stages of struggle for independence has an eternal place as embodiment of people's life experiences in our literature.

Сафура Гулиева

СТО ЛЕТ НАШЕЙ НЕЗАВИСИМОСТИ В ПОЭЗИИ

Резюме

Сто лет назад создание Азербайджанской Демократической Республики, приведшее к духовным высотам литературно-эстетической мысли, в поэзии эпохи отразило значимые моменты исторической действительности.

Ссылаясь на художественные образцы эпохи, в статье внимание уделено изображению исторических событий на пути обретения независимости. С помощью ярких примеров показано отображение в поэзии общественных настроений эпохи. Периоды борьбы за независимость в этих стихах навечно запечатлены как воплощение духовных чувствований народа.